

O'YIN FAOLIYATI ASOSIDA ALALIYA NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA LUG'AT BOYLGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Xabibullayeva Sohibjamol Nomazali qizi

*Tashkent Kimyo Xalqaro Universitet Namangan filiali
Maxsus pedagogika (logopediya) yo'nalishi magistr talabasi*

+99894 304 77 70

habibullayevasohibjamol@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'yin faoliyati asosida alaliya nuqsoni bo'lgan bolalarda lug'at boyligini rivojlantirish texnologiyalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda o'yin faoliyatining nutqiy rivojlanishga ta'siri, alaliya bilan og'rigan bolalarning leksik rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlar hamda logopedik mashg'ulotlarda qo'llaniladigan innovatsion o'yin texnologiyalarining samaradorligi tahlil qilinadi. O'yinli metodlar orqali bolalarning faol va passiv lug'atini kengaytirish, so'zlarni anglash va nutqda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim muassasalarida alaliya nuqsoniga ega bolalar bilan olib boriladigan korreksion-logopedik ishlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: alaliya, o'yin faoliyati, lug'at boyligi, nutq rivoji, logopedik texnologiyalar, maktabgacha yosh, korreksion ish

Аннотация

В статье рассматриваются технологии развития словарного запаса у детей с алалией на основе игровой деятельности. Проанализированы особенности лексического развития детей с алалией, роль игры как ведущего вида деятельности в дошкольном возрасте, а также эффективность современных логопедических игровых технологий. Обоснованы возможности формирования активного и пассивного словаря, понимания и использования слов в речи посредством игровых методов. Результаты исследования могут быть

использованы в практике коррекционно-логопедической работы в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: алалия, игровая деятельность, словарный запас, речевое развитие, логопедические технологии, дошкольный возраст, коррекционная работа

Abstract

This article examines technologies for developing vocabulary in children with alalia based on play-based activities. The study analyzes the specific features of lexical development in children with alalia, the role of play as a leading activity in preschool age, and the effectiveness of modern speech therapy play technologies. The possibilities of expanding active and passive vocabulary, improving word comprehension, and developing the use of words in speech through play-based methods are substantiated. The findings contribute to improving corrective speech therapy practices for preschool children with alalia.

Keywords: alaliya, play-based activity, vocabulary development, speech development, speech therapy technologies, preschool age, corrective intervention

Kirish

Maktabgacha yosh davri bolaning nutqiy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda bolaning lugʻat boyligi, nutqiy faolligi va muloqot koʻnikmalari shakllanadi. Nutq rivojlanishidagi ogʻir buzilishlardan biri hisoblangan alaliya bolaning lugʻat zahirasi yetarli darajada rivojlanmasligiga, soʻzlarni anglash va nutqda qoʻllashda jiddiy qiyinchiliklar yuzaga kelishiga sabab boʻladi. Bu esa bolaning taʼlim jarayoniga moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasini sezilarli darajada murakkablashtiradi. Oʻzbekiston Respublikasida soʻnggi yillarda maktabgacha taʼlim tizimini tubdan isloh qilish, bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishiga aylandi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrda PQ–3305-son “Maktabgacha taʼlim tizimini boshqarishni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qarorida maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual, nutqiy va jismoniy rivojlanishini taʼminlash muhim vazifa sifatida belgilangan.

Shuningdek, Prezidentning PQ–4312-son “Maktabgacha taʼlim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da maktabgacha taʼlim muassasalarida maxsus ehtiyojga ega bolalar, jumladan nutq buzilishlari boʻlgan bolalar bilan ishlash sifatini oshirish, logopedik va psixologik xizmatlarni takomillashtirish masalalariga alohida eʼtibor qaratilgan. Ushbu hujjatlarda korreksion-pedagogik ishlarni zamonaviy metodlar, jumladan oʻyin texnologiyalari asosida tashkil etish zarurligi taʼkidlangan.

O'yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat turi bo'lib, u bolaning nutqiy faolligini oshirish, so'z boyligini kengaytirish va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Alaliya nuqsoni bo'lgan bolalarda aynan o'yin orqali tashkil etilgan logopedik mashg'ulotlar so'zlarni idrok etish, ularning ma'nosini anglash va faol nutqda qo'llash jarayonini yengillashtiradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sifatini oshirish, inklyuziv va korreksion ta'limni rivojlantirishga qaratilgan qarorlarida belgilangan vazifalardan kelib chiqib, alaliya nuqsoni bo'lgan bolalarda lug'at boyligini rivojlantirishning samarali pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, o'yin faoliyati asosida tashkil etilgan logopedik texnologiyalar bolalarning nutqiy imkoniyatlarini faollashtirishda eng maqbul yondashuvlardan biri sifatida qaraladi.

Adabiyotlar tahlili

Ilmiy adabiyotlarda alaliya bolaning markaziy nerv tizimi organik shikastlanishi bilan bog'liq bo'lgan, nutqning tizimli rivojlanmasligi bilan xarakterlanuvchi og'ir nutq buzilishi sifatida talqin etiladi. A.R. Luriya, R.E. Levina, T.B. Filicheva va G.V. Chirkinalarning tadqiqotlarida alaliya bilan og'rigan bolalarda lug'at boyligi cheklanganligi, so'zlarning semantik tomonini anglashda qiyinchiliklar va faol nutqda so'zlardan foydalanishning sustligi asosiy muammo sifatida ko'rsatiladi. L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko'ra, nutq bolaning psixik rivojlanishida yetakchi omil bo'lib, u faoliyat jarayonida, ayniqsa o'yin orqali samarali shakllanadi. Shu jihatdan o'yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bolalar uchun yetakchi faoliyat turi sifatida e'tirof etilib, nutqiy rivojlanish, jumladan lug'at boyligini kengaytirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Logopedik tadqiqotlarda (R.E. Levina, Ye.F. Arkhipova) o'yinli mashg'ulotlar alaliya bilan og'rigan bolalarda so'zlarni idrok etish, predmet va hodisalar nomlarini o'zlashtirish hamda ularni nutqda qo'llash jarayonini faollashtirishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Ayniqsa, didaktik, rolli va syujetli o'yinlar orqali tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarning passiv lug'atini faol lug'atga aylantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligi ta'kidlanadi.

Xorijiy tadqiqotlarda (Bishop, Leonard, Tomasello) nutq rivojlanishidagi og'ir buzilishlar mavjud bolalarda o'yin asosidagi yondashuvlar nutqiy motivatsiyani oshirishi, semantik bog'lanishlarni mustahkamlashi va muloqotga kirishish ehtiyojini kuchaytirishi qayd etilgan. Ushbu yondashuvlar logopedik texnologiyalarni bolalar psixologik xususiyatlariga moslashtirish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekistonlik olimlar (R.M. Mavlonova, Sh.E. Qodirova) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham maktabgacha ta'lim muassasalarida alaliya nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda o'yin faoliyatiga asoslangan korreksion-logopedik texnologiyalarni joriy etish muhimligi ta'kidlanadi. Adabiyotlar tahlili shuni

ko'rsatadiki, o'yin faoliyati asosida tashkil etilgan tizimli logopedik ish bolalarda lug'at boyligini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot alaliya nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda lug'at boyligini rivojlantirishda o'yin faoliyatiga asoslangan logopedik texnologiyalar samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo'lib, kompleks va tizimli yondashuv asosida olib borildi.

Tadqiqot yondashuvlari:

- Tizimli yondashuv – lug'at boyligini rivojlantirish jarayonini nutqiy, psixologik va pedagogik omillar birligi sifatida o'rganish;
- Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv – har bir bolaning individual nutqiy va psixologik xususiyatlarini hisobga olish;
- Faoliyatga asoslangan yondashuv – o'yin faoliyatini lug'at rivojining asosiy mexanizmi sifatida tashkil etish.

Tadqiqot metodlari:

1. Logopedik diagnostika metodlar: Bolalarning passiv va faol lug'atini aniqlash; So'zlarni anglash va nutqda qo'llash darajasini baholash; Predmetli va tasvirli materiallar asosida lug'at zahirasi tekshirish.
2. Pedagogik kuzatuv: O'yin jarayonida bolalarning nutqiy faolligi; So'zlardan mustaqil foydalanish darajasi; Muloqotga kirishish faolligini kuzatish.
3. O'yin faoliyatiga asoslangan metodlar: Didaktik o'yinlar (predmet-nom, rang, sifat, harakatlarni o'rganish); Rolli va syujetli o'yinlar orqali lug'atni boyitish; Harakatli va musiqali o'yinlar yordamida so'zlarni mustahkamlash.
4. Suhbat va so'rovnomalar metodlari: Ota-onalar bilan suhbat; Tarbiyachi va logopedlarning fikr-mulohazalarini o'rganish.
5. Natijalarni tahlil qilish metodlari: Taqqoslash; Umumlashtirish; Sifat tahlili.

Tadqiqot natijalar

O'tkazilgan tadqiqot natijalari o'yin faoliyati asosida tashkil etilgan logopedik mashg'ulotlar alaliya nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda lug'at boyligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Boshlang'ich diagnostika jarayonida bolalarning aksariyatida passiv lug'at hajmi cheklangan, faol lug'atdan foydalanish darajasi esa juda past bo'lgani aniqlandi. So'zlarni tushunish bilan ularni nutqda mustaqil qo'llash o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligi kuzatildi. Korreksion-logopedik ishlar davomida didaktik, rolli va syujetli o'yinlar tizimli ravishda qo'llanildi. Natijada bolalarda predmetlar, harakatlar va sifatlarni ifodalovchi so'zlarni anglash va nutqda qo'llash ko'nikmalarida ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Ayniqsa, vizual tayanch va harakat bilan uyg'unlashtirilgan o'yinlar lug'at boyligini faollashtirishda samarali bo'ldi. Pedagogik kuzatuv natijalari shuni ko'rsatdiki, o'yin asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarning nutqiy faolligini

oshirdi, muloqotga kirishish ehtiyojini kuchaytirdi va soʻzlardan mustaqil foydalanish holatlarini koʻpaytirdi. Oldin nutqiy passivlik kuzatilgan bolalarda oʻyin jarayonida soʻzli muloqotga intilish kuchaygani aniqlandi.

Yakuniy diagnostika natijalari boshlangʻich koʻrsatkichlar bilan solishtirilganda faol lugʻat hajmining sezilarli kengayganini, soʻzlarni kontekstda toʻgʻri qoʻllash holatlari koʻpayganini koʻrsatdi. Bu esa oʻyin faoliyatiga asoslangan texnologiyalar alaliya nuqsoni boʻlgan bolalarda lugʻat boyligini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita ekanligini tasdiqlaydi.

Muhokama

Olingan tadqiqot natijalari mahalliy va xorijiy ilmiy manbalarda keltirilgan nazariy xulosalar bilan mos keladi. Xususan, L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasida oʻyin faoliyati bolaning nutqiy va psixik rivojlanishida yetakchi faoliyat turi sifatida eʼtirof etiladi. Tadqiqot natijalari ham oʻyin orqali tashkil etilgan logopedik ish alaliya bilan ogʻrigan bolalarda nutqiy faollikni oshirishini amaliy jihatdan tasdiqladi. A.R. Luriya va R.E. Levinaning tadqiqotlarida alaliya bilan ogʻrigan bolalarda lugʻat boyligining rivojlanishi markaziy nerv tizimi faoliyati bilan chambarchas bogʻliq ekani taʼkidlangan. Ushbu tadqiqot natijalari oʻyin texnologiyalari orqali sensor-motor va semantik aloqalarni mustahkamlash lugʻat rivojiga ijobiy taʼsir koʻrsatishini koʻrsatdi. T.B. Filicheva va G.V. Chirkina tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda oʻyinli mashgʻulotlar passiv lugʻatni faol lugʻatga aylantirishda samarali ekanligi qayd etilgan. Mazkur tadqiqotda ham rolli va syujetli oʻyinlar orqali soʻzlarning nutqda mustaqil qoʻllanishi kuchaygani aniqlandi. Xorijiy olimlar (Bishop, Leonard) tomonidan oʻtkazilgan tadqiqotlar oʻyin asosidagi yondashuvlar nutqiy motivatsiyani oshirishini va muloqot ehtiyojini kuchaytirishini tasdiqlaydi. Ushbu ish natijalari ham aynan shu xulosalarni qoʻllab-quvvatlaydi hamda multidisiplinar yondashuv zarurligini yana bir bor asoslab beradi.

Muhokama natijalari shuni koʻrsatadiki, alaliya nuqsoni boʻlgan bolalarda lugʻat boyligini rivojlantirish jarayoni uzluksiz, tizimli va bolaning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Oʻyin faoliyatiga asoslangan texnologiyalar bu jarayonda eng maqbul va samarali pedagogik vosita sifatida namoyon boʻladi.

Xulosa

Oʻyin faoliyati asosida alaliya nuqsoni boʻlgan bolalarda lugʻat boyligini rivojlantirish texnologiyalari samarali ekanligi tadqiqot natijalari bilan tasdiqlandi. Boshlangʻich diagnostika natijalari bolalarda passiv lugʻatning faol lugʻatdan sezilarli darajada ustun ekanligini koʻrsatgan boʻlsa, oʻyinli logopedik mashgʻulotlar natijasida bolalar nutqida sezilarli ijobiy oʻzgarishlar qayd etildi. Natijalar shuni koʻrsatadiki, didaktik, rolli va syujetli oʻyinlar bolalarning soʻz boyligini kengaytirish, predmet va hodisalarni tushunish va nutqda toʻgʻri qoʻllash koʻnikmalarini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega. Shu bilan birga, oʻyin faoliyati bolalarda nutqiy motivatsiyani

oshiradi, muloqotga kirishish ehtiyojini kuchaytiradi va passiv lugʻatni faol lugʻatga aylantirish jarayonini ragʻbatlantiradi.

Olingan natijalar Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha taʼlim, inklyuziv va korreksion taʼlimni rivojlantirishga qaratilgan qarorlari bilan hamohang boʻlib, maktabgacha yoshdagi bolalarda lugʻat boyligini rivojlantirish va alaliya nuqsoni boʻlgan bolalar bilan samarali logopedik ishlarni tashkil etish boʻyicha ilmiy-amaliy tavsiyalarni asoslaydi. Shu nuqtai nazardan, oʻyin faoliyati asosida ishlab chiqilgan logopedik texnologiyalar maktabgacha taʼlim muassasalarida alaliya nuqsoni boʻlgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarning asosiy vositasiga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Vygotskiy L.S. Psixik rivojlanishning nazariy asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1984.
2. Luriya A.R. Nutq va tafakkur muammolari. – Moskva: Nauka, 1979.
3. Levina R.E. Bolalarda nutq buzilishlari va ularni bartaraf etish. – Moskva: Prosveshcheniye, 2005.
4. Filicheva T.B., Chirkina G.V. Logopedik diagnostika va korreksion ish asoslari. – Moskva: Vldos, 2010.
5. Bishop D.V.M. Language Impairment in Children. – London: Psychology Press, 2014.
6. Snowling M.J., Hulme C. Developmental Disorders of Language and Literacy. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2012.
7. Leonard L.B. Children with Specific Language Impairment. – Cambridge, MA: MIT Press, 2014.
8. Tomasello M. The Cultural Origins of Human Cognition. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
9. Mavlonova R.M. Maxsus pedagogika va logopediya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
10. Qodirova Sh.E. Maktabgacha taʼlimda logopedik ishlar tizimi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2020.
11. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3305, PQ–4312-son qarorlari (2017–2024). – Toshkent.
12. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Speech and Language Disorders in Children. – 2022.